

STEUNPUNT MILIEU & GEZONDHEID

Verslag

Rondetafelgesprek 'Ecologische voeding en Gezondheid'

STEUNPUNT MILIEU EN GEZONDHEID, 24/11/2016, BRUSSEL

Dries Coertjens, Bert Morrens, Ilse Loots – UAntwerpen

Mia Bellemans – Ugent / Ann Colles – VITO / Elly Den Hond – PIH

Caroline Teughels, Maja Mampaey – Departement LNE, Vlaamse overheid

APRIL 2017

INLEIDING

In het kader van het nieuwe meerjarenprogramma van het Steunpunt Milieu en Gezondheid (2016-2020) werd het thema *'ecologische voeding en gezondheid'* geselecteerd als één van de centrale onderzoektopics voor een nieuwe cyclus van het Vlaamse humane-biomonitoringsprogramma. De aandacht voor voeding is tegenwoordig groot en steeds meer consumenten kiezen bewust voor ecologische varianten (Bel, 2015). Hoewel gezondheid een belangrijke drijfveer is voor consumenten om te kiezen voor ecologische voeding (IPSOS, 2012), is de wetenschappelijke basis hiervoor beperkt. Het Steunpunt Milieu en Gezondheid hoopt meer inzicht te verschaffen in deze link, met behulp van humane biomonitoring, en op die manier ook bij te dragen aan een maximale gezondheidswinst ten gevolge van ecologische voedingsgewoonten.

Omdat dit thema diverse beleidsdomeinen doorkruist (met name landbouw, voedselveiligheid, consumptie, leefmilieu, gezondheid, enz.), organiseerde het Steunpunt Milieu en Gezondheid op 24 november 2016 een rondetafelgesprek over het thema *'ecologische voeding en gezondheid'*, met vertegenwoordigers van verschillende beleidsdomeinen en maatschappelijke organisaties. Tijdens deze ronde tafel werd 1) het thema verkend zoals het aan de orde is in diverse beleidsdomeinen, 2) het voorlopige onderzoeksplan van het Steunpunt besproken en 3) verder nagedacht over de mogelijke rol van humane biomonitoring in functie van het beleid inzake ecologische voeding.

INHOUDSOPGAVE

Opzet van het rondetafelgesprek.....	3
Onderzoeksplan humane biomonitoring	6
Conclusies rondetafelgesprek	8
Suggesties, mogelijke samenwerking en beleidsrelevantie	14
Referenties	17
Bijlage: Woordenwolk + aanvullingen op flipchart	18

Opzet van het rondetafelgesprek

SITUERING

Het Vlaamse humane-biomonitoringsprogramma werd opgestart in 2001 door het Steunpunt Milieu en Gezondheid, in opdracht van de Vlaamse overheid. In het kader van dit Steunpunt werden reeds drie cycli humane biomonitoring (HBM) afgerond. Voor het nieuwe meerjarenprogramma (2016-2020) werden drie thema's geselecteerd die speciale aandacht zullen krijgen. Met name: *binnenhuismilieu*, *(groene) ruimte* en *ecologische voeding*, telkens in relatie tot gezondheid. Deze thema's overschrijden de bevoegdheid van diverse beleidsdomeinen. Het Steunpunt organiseerde daarom bij aanvang van het nieuwe onderzoek drie thematische rondetafelgesprekken, één voor elk thema. Met deze rondetafelgesprekken wil het Steunpunt het overleg aangaan met de betrokken beleidsdomeinen en maatschappelijke actoren, over de respectievelijke thema's en de mogelijke rol van HBM daarbinnen.

DOELSTELLING

De doelstelling van de rondetafelgesprekken was tweeledig. Enerzijds wilden we het (voorlopige) onderzoeksplan van het Steunpunt voorstellen en hierover suggesties inwinnen (zowel voor het onderzoek als voor de communicatie en de finale beleidsdoorwerking van de onderzoeksresultaten). Anderzijds wilden we ook het bredere thema verkennen, zoals het aan bod komt in de diverse beleidsdomeinen zelf: welke noden, vragen en interesses m.b.t. milieu en gezondheid leven er bij andere beleidsdomeinen en actoren? Is er een gemeenschappelijke drijfveer voor milieu en gezondheid? Is het mogelijk en zinvol om tot een gedeelde visie te komen? En welke rol kan HBM daarin spelen?

DEELNEMERSMIX

Voor het rondetafelgesprek werd vooral getracht om diverse perspectieven te betrekken, uit beleid én maatschappelijk middenveld. Er werd gestreefd naar een groep met een werkbaar aantal van ongeveer 20 deelnemers (inclusief aanwezigen van het Steunpunt Milieu en Gezondheid en de opdrachtgever, dienst milieu & gezondheid van het departement Leefmilieu, Natuur en Energie (LNE) van de Vlaamse overheid).

In eerste instantie werden Vlaamse beleidsactoren aangeschreven voor deelname aan het rondetafelgesprek. Het Steunpunt Milieu en Gezondheid heeft immers een beleidsondersteunende opdracht voor de Vlaamse overheid. Voor het thema ecologische voeding werden de Vlaamse beleidsactoren gecontacteerd die werken rond onderstaande bevoegdheden. De contactname hiervoor verliep via (gekende) contactpersonen met interesse in de thematiek:

- Leefmilieu
- Welzijn, zorg en gezondheid
- Volksgezondheid en voedselveiligheid
- Landbouw
- Ruimtelijke ordening
- Onderwijs

Bijkomend werden enkele actoren uitgenodigd uit het maatschappelijke middenveld en het lokale beleidsniveau om het debat te verrijken met andere relevante perspectieven, hiervoor werd o.a. een

oproep gedaan via het netwerk van de Vlaamse MINAraad en werden enkele organisaties met gekende interesse in de thematiek gecontacteerd.

DEELNEMERSLIJST

Aanwezigen:	Organisatie
Ilse Loots	UAntwerpen, Steunpunt Milieu en Gezondheid
Mia Bellemans	UGent, Steunpunt Milieu en Gezondheid
Ann Colles	VITO, Steunpunt Milieu en Gezondheid
Elly Den Hond	PIH (provincie Antwerpen), Steunpunt Milieu en Gezondheid
Bert Morrens	UAntwerpen, Steunpunt Milieu en Gezondheid
Dries Coertjens	UAntwerpen, Steunpunt Milieu en Gezondheid
Caroline Teughels	Departement LNE, dienst Milieu & Gezondheid
Maja Mampaey	Departement LNE, dienst Milieu & Gezondheid
Isabel De Boosere	Federale Overheidsdienst Volksgezondheid, Veiligheid van de Voedselketen en Leefmilieu
An Lebacqz	Vlaams Instituut voor gezondheidspromotie en ziektepreventie (VIGeZ)
Kris Roels	Departement Landbouw
Erik Verhaert	Vlaamse Landmaatschappij
Anne-M. Vangeenberghe	Boerenbond
Gwendolyn Maertens	Test-Aankoop
Els Van Pamel	Instituut voor Landbouw en Visserij Onderzoek (ILVO)
Carmen Landuyt	Coördinatiecentrum praktijkgericht onderzoek en voorlichting Biologische Teelt vzw (CCBT)
Karliën Cheyns	CODA-CERVA

Verontschuldigd, maar wensen op de hoogte te blijven:

Ellen De Smet	Vlaams Agentschap Zorg en Gezondheid
Marijke Van Ranst	Bioforum Vlaanderen
Daniëlle Van Kalmthout	Gezinsbond
Nele Bal	Openbare Vlaamse Afvalstoffenmaatschappij (OVAM)
Philippe Castelain	Wetenschappelijk Instituut Volksgezondheid (WIV-ISP)
Patrick Pasgang	Innovatie Steunpunt
Nathalie De Greve	COMEOS – Belgische federatie voor handel en diensten
Caroline Huyghe	Vredeseilanden
Karen Van Laethem	Nationale Commissie voor de rechten van het kind
Nadia Tahon	Velt
Christophe Vandevooort	Departement Ruimte Vlaanderen
Anthony Kets	Departement Onderwijs

ROL VAN DE DEELNEMERS EN VERSLAGGEVING

Aan de deelnemers werd gevraagd om deel te nemen aan het rondetafelgesprek vanuit de eigen professionele ervaring, als (beleids)expert uit een specifiek beleidsdomein of sector, en niet (noodzakelijk) beperkt tot de officiële standpunten van de eigen organisatie. Als een gevolg hiervan worden in de inhoudelijke verslaggeving en rapportering geen namen of organisaties genoemd. We zijn immers vooral geïnteresseerd in de ‘gezamenlijke inschatting’ van een groep ervaringsdeskundigen. We hebben daarbij wel aandacht voor verschillende meningen en perspectieven, maar los van de persoon die de standpunten heeft aangebracht.

AGENDA RONDE TafelGESPReK

Het rondetafelgesprek werd opgedeeld in drie delen:

DEEL 1:	Verkenning thema 'ecologische voeding en gezondheid' in diverse beleidsdomeinen
DEEL 2:	Bespreking onderzoeksplan humane biomonitoring
DEEL 3:	Terugkoppeling naar beleidsdomeinen en mogelijke samenwerking:

In **deel 1** werd aan de aanwezigen gevraagd waaraan zij vooral denken bij het thema 'ecologische voeding en gezondheid', vanuit hun respectievelijke beleidsdomein of werkveld (op te schrijven in drie kernwoorden). Vervolgens werd een woordenwolk gepresenteerd, met termen die verwijzen naar beleidsprioriteiten, aandachtspunten en/of aanknopingspunten m.b.t. het thema, afgeleid uit een voorafgaande screening van relevante beleidsdocumenten en enkele voorbereidende gesprekken met beleidsmakers (zie woordenwolk in bijlage). Na een korte toelichting bij de woordenwolk werden enkele vragen voorgelegd: ontbreken termen in de woordenwolk? Zijn er bezwaren bij bepaalde termen? Zijn er gedeelde prioriteiten? Is er sprake van complementariteit of tegenstrijdigheid tussen bepaalde trefwoorden? Als overgang naar deel 2 werd vervolgens gepeild naar de inschatting van de kennisbasis voor beleid m.b.t. het thema en naar eventuele kennisleemten.

In **deel 2** werd vervolgens het onderzoeksplan van het Steunpunt besproken. In eerste instantie werd een korte toelichting voorzien over de werking van humane biomonitoring en het voorlopige onderzoeksplan. Dan volgde een reflectie door vertegenwoordigers van het Steunpunt over de aanknopingspunten met HBM bij de prioriteiten en uitdagingen die in de discussie in deel 1 aan bod kwamen. Ook werd aandacht besteed aan eventuele beperkingen of knelpunten van HBM als meettechniek. Vervolgens werden de aanwezigen om suggesties gevraagd m.b.t. het onderzoeksplan, de communicatie over het onderzoek en de onderzoeksresultaten en de (potentiële) mogelijkheden voor beleidsdoorwerking.

In **deel 3** werd tot slot gevraagd om de inzichten uit voorgaande delen terug te betrekken op het eigen beleidsdomein of de eigen organisatie. Volgende vragen werden voorgelegd: wat kan uw organisatie doen met HBM (resultaten)? Onder welke voorwaarden? En wat kan uw organisatie bijdragen? (in functie van kennisopbouw, communicatie of maatregelen).

LEESWIJZER

In dit verslag worden de voornaamste conclusies van het rondetafelgesprek samengevat. Dit gebeurt niet noodzakelijk in de chronologie van het gesprek en de volgorde van de agenda. Vooraleer in te gaan op de conclusies, wordt in onderstaande paragraaf een kort overzicht gegeven van het voorlopige onderzoeksplan zoals het in deel 2 van het rondetafelgesprek werd voorgesteld.

Onderzoeksplan humane biomonitoring

In deel 2 van het rondetafelgesprek werd het voorlopige onderzoeksplan gepresenteerd, zoals hieronder samengevat. Het betreft een voorlopige stand van zaken ten tijde van het rondetafelgesprek (op 24/11/2016). Het uiteindelijke onderzoeksplan kan hiervan afwijken ten gevolge van verdere concretisering. Ook de input van dit rondetafelgesprek zal daarin – zo veel als mogelijk – worden meegenomen. Hierover zal worden teruggekoppeld met de deelnemers aan het rondetafelgesprek in de verschillende fasen van het onderzoek.

THEMA ECOLOGISCHE VOEDING EN GEZONDHEID

De keuze voor ‘ecologische voedingsgewoonten’, zoals biologische voeding, eigen teelt, vegetarisme, enz. is vaak ingegeven vanuit gezondheidsoverwegingen (IPSOS, 2012). Hoewel er een consensus bestaat over de milieuvoordelen (bv. minder pesticidengebruik, transport en/of vleesproductie) en indirecte gezondheidsvoordelen zoals bv. een betere mentale en fysieke gezondheid bij moestuinieren, is het niet altijd duidelijk of ecologische voeding op zich ook gezonder is. In het verleden werd al onderzoek gedaan naar verschillen in voedingswaarde, maar de invloed op (interne) blootstelling/ lichaamsbelasting aan chemicaliën en gerelateerde gezondheidseffecten heeft tot op heden minder aandacht gekregen. Enkele studies tonen aan dat consumptie van bio-voeding kan leiden tot verminderde blootstelling aan hormoonverstorende pesticiden (zie o.a. Brantsæter, et al, 2015; Serrano et al., 2014), maar voor lokale teelt zijn er ook aanwijzingen in de andere richting (bij lokale milieuvervuiling, vaak van historische aard).

ALGEMENE DOELSTELLING

In het kader van het Steunpunt Milieu en Gezondheid zullen we onderzoeken **in welke mate bepaalde (ecologische) voedingspatronen een invloed hebben op de blootstelling aan chemische stoffen, en de relatie met (vroegtijdige) gezondheidseffecten – al dan niet via blootstelling aan chemische stoffen.** Blootstelling aan milieupolluenten en gezondheidseffecten zullen worden gemeten met humane biomonitoring (metingen in bv. bloed en urine) of andere testen (bv. computertesten) en er zal een uitvoerige vragenlijst worden afgenomen bij de jongeren en de ouders.

Voor deelname aan het onderzoek zullen jongeren uit de vijf Vlaamse provincies worden uitgenodigd. Een eerste groep daarvan (\pm 200) zijn jongeren die als pasgeborene hebben deelgenomen aan de eerste campagne van het Steunpunt Milieu en Gezondheid (2002-2006) en die intussen de leeftijd van 14-15 jaar bereikt hebben. Een tweede groep (\pm 400) wordt gevormd door een nieuwe studiepoppulatie waarvan de rekrutering gebeurt via scholen die op een gerandomiseerde manier in de steekproef worden opgenomen. Op basis van deze aanpak verwachten we deelnemers met verschillende voedingspatronen. De steekproef dient echter ook voldoende representatief te zijn voor de Vlaamse context zodat de resultaten net als bij voorgaande meetcampagnes kunnen blijven dienen als **Vlaamse referentiewaarden, te vergelijken met meetwaarden uit het verleden, gezondheidkundige richtwaarden (indien beschikbaar) en met lokale en internationale studies.**

ONDERZOEKSASPECTEN ECOLOGISCHE VOEDING

Hoewel de precieze onderzoeksafbakening ten tijde van het rondetafelgesprek nog niet definitief was, werden alvast volgende relevante determinanten en blootstellingsmerkers gepresenteerd:

Mogelijke determinanten:

- Consumptie van biovoeding
- Consumptie van lokale voeding (wel/niet bio)
- Consumptie van zelfgeteelde voeding (wel/niet bio)

Relevante blootstellingsmerkers:

- Pesticiden, met name gechloreerde, organofosfaat-, chloorphenoxy- en pyrethroïde pesticiden. Deze pesticiden worden gebruikt in de conventionele landbouw. Ook in de biolandbouw worden pesticiden gebruikt, maar dit gebruik is minder wijdverspreid en daardoor wellicht minder goed te meten bij een representatieve steekproef voor Vlaanderen.
- Andere milieupolluenten zoals zware metalen en PCB's

Deze determinanten en blootstellingsmerkers zullen in verband worden gebracht met relevante (vroegtijdige) gezondheidseffecten.

Daarnaast zal ook aandacht gaan naar specifieke patronen van levensstijl en voedingsgewoonten die kunnen samenhangen met ecologische voedingsgewoonten. Het vermoeden bestaat immers dat personen die bv. vaker bio of eigen teelt eten, potentieel ook andere gelijkenissen vertonen in voedingsgewoonten en levensstijl die een invloed kunnen hebben op blootstelling en gezondheid.

TIMING

Najaar 2016 – voorjaar 2017	Verder uitwerken onderzoeksplan.
Schooljaar 2017 – 2018	Rekrutering 600 jongeren en veldwerk (verspreid over de seizoenen).
2018 – 2019	Labo-analyses, statistische verwerking en rapportering.
Najaar 2019	Verwachte communicatie van de onderzoeksresultaten, aan deelnemers, intermediairen en algemene publiek.
2019 - 2020	Verdere interpretatie en beleidsvertaling van de onderzoeksresultaten, op stapsgewijze en participatieve manier ('faseplan').

Conclusies rondetafelgesprek

De onderwerpen die ter sprake kwamen tijdens het rondetafelgesprek kunnen grotendeels worden opgedeeld in drie thema's: 1) afbakening thema 'ecologische voeding en gezondheid', 2) uitdagingen inzake communicatie over voeding en 3) integratie van kennis voor beleid. De conclusies van het rondetafelgesprek worden hieronder per thema samengevat, met telkens aandacht voor: A) relevante elementen uit de bespreking, B) de mogelijke rol van HBM en C) uitdagingen voor HBM. De verslaggeving komt niet noodzakelijk overeen met de chronologie van het rondetafelgesprek zelf.

Aanduidingen in KAPITAAL+GRIJS zijn trefwoorden uit de woordenwolk die diende als startbasis voor de bespreking en die tijdens de discussie besproken en verder aangevuld werd door de aanwezigen (zie woordenwolk + aanvullingen in bijlage).

1. Ecologische voeding en gezondheid – een complexe relatie!

Hoewel de betekenis van het concept 'ECOLOGISCHE VOEDING' op het eerste zicht vrij duidelijk lijkt, en de link met GEZONDHEID allerminst onlogisch is, wordt al vroeg in het gesprek duidelijk dat een verdere afbakening van beide concepten noodzakelijk zal zijn voor humane biomonitoring. Zowel 'ecologie' als 'gezondheid' omvatten immers diverse relevante dimensies, waarvan we met humane biomonitoring slechts enkele zullen kunnen belichten. Ook de veronderstelling dat ecologische voeding wellicht beter is voor de gezondheid lijkt te kort te schieten aan de complexiteit van die relatie.

Elementen uit de bespreking:

Reeds tijdens de voorbereidende documentenanalyse en interviews, voorafgaand aan het rondetafelgesprek, werd duidelijk dat het begrip 'ecologische voeding' verschillende dimensies kent. Hoewel binnen diverse beleidsdomeinen aandacht gaat naar ecologische aspecten van voeding, wordt de term ecologische voeding als dusdanig weinig gebruikt. Meer voorkomend zijn: BIOLOGISCHE VOEDING, LOKALE TEELT, KORTE KETEN (LOKALE VOEDSELSTRATEGIEËN), EIGEN KWEEK, enz. Tijdens het rondetafelgesprek zijn vooral actoren die werken rond BIOLOGISCHE LANDBOUW en KORTE KETEN goed vertegenwoordigd. Tijdens het gesprek wordt ook duidelijk dat het concept LOKALE TEELT of lokale voeding verschillend geïnterpreteerd kan worden, het is in dat opzicht beter te specificeren wat juist wordt bedoeld.

Algemeen wordt opgemerkt dat een te enge focus op gezondheid vermeden moet worden en dat er naast gezondheid ook steeds aandacht moet zijn voor de MILIEUIMPACT en de DUURZAAMHEID (ecologisch en economisch) van het PRODUCTIEPROCES. Ook bv. de weerbaarheid voor KLIMAATVERANDERING is een belangrijke contextfactor die in rekening zou moeten worden genomen. Daarnaast wordt gevraagd om niet enkel te focussen op de nadelen van bepaalde productieprocessen en niet in uitersten te denken (bv. bio versus industrieel). Zowel in de conventionele landbouw als in de biolandbouw zijn INNOVATIES wenselijk. De term 'PESTICIDE' heeft bijvoorbeeld een zeer negatieve connotatie, waardoor sommige actoren liever spreken van 'GEWASBESCHERMING'. Ook 'VOEDSELVERSPIJLING' klinkt negatief. In het kader van de CIRCULAIRE ECONOMIE wordt, naast voedselverspilling (op niveau van handel en consument) ook gesproken

over voedselverlies (eigen aan het productieproces) en reststromen die gerecupereerd of **GEVALORISEERD** kunnen worden.

Er zitten echter ook wel wat spanningsvelden tussen deze verschillende concepten, zo is bijvoorbeeld **EIGEN** of **LOKALE TEELT** niet per definitie ecologisch of gezonder en kan ook de recuperatie van reststromen of andere grondstoffen en **BIOLOGISCHE TEELT** milieu- en gezondheidsrisico's inhouden. Een integrale en genuanceerde analyse is m.a.w. wenselijk.

Anderzijds lijkt net het gezondheidsaspect onderbelicht in de thematiek van de ecologische voeding. Uiteraard wordt voeding in het algemeen gezien als een belangrijke gezondheidspijler en blijkt regelmatig uit perceptieonderzoek dat bio en eigen kweek als gezonder gepercipieerd worden door het algemene publiek. Toch wordt vanuit het **(PREVENTIEVE) GEZONDHEIDSBELEID** weinig aandacht besteed aan ecologische voeding op zich en ligt de focus daar vooral op **GEZONDE, GEVARIEERDE** en **EVENWICHTIGE VOEDING**. De voornaamste redenen daarvoor lijken de beperkte wetenschappelijke bewijslast dat ecologische voeding effectief gezonder is, het feit dat **SENSIBILISEREN** rond gezonde voeding al complex genoeg is en tot slot een sociaal-economisch argument dat o.a. biologische voeding niet voor iedereen even **BETAALBAAR** of **TOEGANKELIJK** is. Onrechtstreeks wordt wel ingezet op een milieuvriendelijk of **DUURZAAM VOEDINGSPATROON** door bv. het promoten van een **PLANTAARDIG DIEET** met minder vleesconsumptie en minder verwerkte voeding.

Ook vanuit het beleid inzake **VOEDSELVEILIGHEID** wordt niet expliciet ingezet op (het promoten van) ecologische voeding, maar wordt regelgeving ontwikkeld voor de algemene agro-voedingsketen ter bescherming van gezondheid en milieu. Dit gebeurt grotendeels zelfregulerend en door autocontrole.

Naast het ecologische en duurzame karakter van het productieproces en duurzame voedingspatronen zijn ook nog andere aspecten van belang voor de gezondheid, o.a. de verdere **VERWERKING** en bereiding van de voedingsproducten en de **BEWARING** ervan. Ook wat 'in de **KEUKEN**' gebeurt is dus van belang. Bijvoorbeeld sommige bereidingswijzen, zoals grillen of roken van voeding, of onzorgvuldige bewaring, kunnen aanleiding geven tot chemische en bacteriologische gezondheidsrisico's. Ook het begrip ecologische voeding kan nog verder worden verbreed naar o.a. het gebruik van **VERPAKKINGSMATERIALEN**, **SEIZOENSGEBONDEN** voeding, het gebruik van **ANTIBIOTICA** in de vleesproductie, enz.

Tot slot wordt nog opgemerkt dat mensen die veel **BIOVOEDING** consumeren potentieel ook op andere vlakken gelijkenissen vertonen in levensstijl en voedingsgewoonten, bv. minder vleesconsumptie, gebruik van voedingssupplementen, maar ook bv. op vlak van huisvesting, verzorgingsproducten, sport/beweging enz. Indien mogelijk worden deze aspecten mee in rekening gebracht in de analyse.

Afbakening 'ecologische voeding en gezondheid' i.f.v. humane biomonitoring?

In het kader van HBM en gezien de parameters die gemeten zullen worden in de huidige studie, zal vooral gefocust worden op de potentiële gezondheidsvoordelen van **BIOLOGISCHE VOEDING** ten gevolge van verminderde blootstelling aan chemische **GEWASBESCHERMERS**, zowel uit het commerciële circuit als van **EIGEN BIO-KWEEK**. De vraag of biovoeding ook een betere **VOEDINGSWAARDE** heeft, behoort niet tot de primaire focus van deze studie maar

werd reeds onderzocht in ander onderzoek. Wel zal gekeken worden naar enkele gezondheidsparameters zoals vitaminstatus en anti-oxidanten in relatie tot voedingsgewoonten.

Daarnaast zal ook specifieke aandacht gaan naar **EIGEN KWEEK** (zelfgeteeld of van buren, vrienden of familie) aangezien in voorgaande HBM-studies significante verbanden werden vastgesteld tussen consumptie van zelfgeteelde voeding (groenten en eieren) en blootstelling aan milieuvervuilende stoffen. Maar daarbij zullen ook mogelijke voordelen worden bekeken, zoals een **DUURZAMER VOEDINGSPATROON** (bv. groter aandeel groenten en fruit) of verminderde blootstelling aan chemische stoffen indien geen of minder chemische gewasbeschermers worden gebruikt in de moestuin (zie ook voorgaande alinea).

Andere aspecten van ecologische voeding, zoals hierboven vernoemd, bv. **KORTE KETEN**, **MILIEU-IMPACT** van het productieproces, **VERPAKKINGSMATERIALEN**, **SEIZOENSGEBONDEN** voeding, **ANTIBIOTICA** in vlees, enz. kunnen – behalve in een perceptiemodule van de vragenlijst over ecologische levensstijl – minder gemakkelijk worden meegenomen. In de verdere communicatie over het onderzoek en de resultaten zal dus steeds genuanceerd moeten worden welke aspecten van ‘ecologische voedings(gewoonten)’ onderdeel uitmaken van de studie.

Uitdagingen voor humane biomonitoring inzake het thema ecologische voeding?

Uit bovenstaande blijkt duidelijk dat ‘**ECOLOGISCHE VOEDING**’ diverse dimensies kent. Enerzijds zal daarom de focus van het onderzoek beter moeten worden afgebakend (met name biovoeding en eigen kweek, zie voorgaande alinea), maar tegelijk moet ook aandacht worden besteed aan bepaalde subgroepen en patronen van ecologische levensstijl in de onderzoekspopulatie, aangezien bepaalde gedragingen en levensstijlkenmerken wellicht samenhangen en potentieel een cumulatieve invloed hebben op blootstelling aan milieuvervuilende stoffen en gezondheid. Daarvoor is een goede bevraging van diverse aspecten van levensstijl noodzakelijk. Hierin schuilt echter een opportuniteit aangezien in het huidige onderzoek van het Steunpunt Milieu en Gezondheid ook andere thema’s worden behandeld die verband houden met ecologische levensstijl, met name gezond wonen en (groene) ruimte in de woonomgeving. Daarnaast worden in HBM-onderzoek ook standaard onderwerpen bevraagd die verband houden met levensstijl zoals productgebruik, rookgewoonten, enz.

Het identificeren en analyseren van deze patronen vraagt echter een goede bevraging en voldoende diversiteit in de studiepopulatie. Voor dit onderzoek zal een steekproef van 600 jongeren worden onderzocht representatief voor de Vlaamse bevolking. Afgaande op statistieken over biovoeding, blijkt dat 66% van de Vlamingen aangeeft wel eens bio te kopen (Bel, 2015), hoewel anderzijds slechts 3% van de totale voedingsconsumptie uit biovoeding blijkt te bestaan (Samborski en Van Belleghem, 2016). Het zal dus een uitdaging worden om duidelijke subgroepen van elkaar te onderscheiden op basis van ‘ecologisch profiel’, waarvan bovendien voldoende individuen per subgroep in de steekproef moeten voorkomen om deze met elkaar te kunnen vergelijken.

2. Communiceren over voeding

Hoewel alle aanwezigen het belang inzien van **SENSIBILISERING** over voeding, al dan niet ecologisch, of zelfs 'HEROPVOEDING' van de consument, wordt benadrukt dat communiceren over voeding bijzonder complex is. Er wordt immers veel gezegd en geschreven over voeding, maar dat komt de duidelijkheid en het bewustzijn niet altijd ten goede.

Elementen uit de bespreking:

Met de regelmaat van de klok verschijnen berichten over voeding in het nieuws en worden boeken over voeding uitgegeven. Niet zelden in tegenspraak met elkaar en soms weinig genuanceerd. Hierdoor ontstaat het risico dat de ontvangers van deze berichten niet meer weten van welk hout pijlen te maken en nog maar weinig geloof hechten in nieuwe, bijkomende berichten. In die context is het moeilijk om rond bepaalde thema's te **SENSIBILISEREN**. Specifiek m.b.t. ecologische voeding moet ook rekening gehouden worden met de toenemende vervreemding van de voedselproductie. Niet iedereen heeft voldoende kennis van de herkomst, het verschil in productiemethoden en seizoensgebondenheid van onze voeding. Dit leidt sommige aanwezigen ertoe te stellen dat er veeleer nood is aan een 'HEROPVOEDING' van de consument. O.a. initiatieven rond **KORTE KETEN** zetten hierop in door het **CONTACT** tussen consument en producent terug te vergroten.

Ook op vlak van **ETIKETTERING** is er nog verbetering mogelijk. Deze informatie is vaak onvolledig (bv. afkomst van groenten en fruit) of te complex. **CERTIFICATEN** en **LABELS** kunnen hierop een oplossing bieden, maar de grote hoeveelheid aan labels, vaak gebaseerd op diverse criteria (bio, duurzaam, lokaal, ...) en uitgebracht door diverse instanties (waaronder ook producenten zelf) kan de onduidelijkheid en het wantrouwen verder in de hand werken.

Volgens verschillende aanwezigen mist Vlaanderen/België een gezaghebbende stem over voeding. Tenzij misschien de Hoge Gezondheidsraad, die in 2016 nog nieuwe voedingsaanbevelingen publiceerde. Informatiecampagnes van de overheid, die vaak ad hoc en slechts voor relatief korte duur gelanceerd worden, kunnen echter maar moeilijk wedijveren met de continue en grootschalige reclamecampagnes van grote voedingsmultinationals of de media-aandacht die dieetgoeroes of sommige campagnes krijgen.

Deze moeilijke context is één van de redenen waarom in het kader van het **(PREVENTIEVE) GEZONDHEIDSBELEID** prioriteit wordt gegeven aan sensibilisering rond **GEZONDE** en **EVENWICHTIGE VOEDING**. O.a. in de voedingsdriehoek wordt niet expliciet over ecologische voeding gesproken. Mensen aanzetten om meer groenten en fruit te eten en minder vlees is al een hele uitdaging. Zeker voor bepaalde doelgroepen zoals jongeren en mensen die het sociaal-economisch moeilijker hebben.

Anderzijds wordt door andere aanwezigen benadrukt dat communicatie over milieugezondheidsrisico's toch ook nodig is omdat publieke aandacht belangrijk is als hefboom en draagvlak voor milieubeleid.

Welke rol kan humane biomonitoring spelen in de berichtgeving over ecologische voeding?

Met HBM kunnen we een aspect belichten in de relatie tussen ecologische voeding en gezondheid dat tot op heden weinig aandacht kreeg, met name de relatie met inwendige blootstelling aan chemische stoffen. Indien dit betekenisvolle inzichten oplevert, heeft HBM een sensibiliserend potentieel aangezien deelnemers op een persoonlijke manier worden betrokken bij de thematiek ('pollution gets personal'). Het lijkt echter wel aangewezen om deze milieu-gezondheidsrisico's steeds breder te kaderen binnen een meer integrale kijk op ecologische voeding (of biovoeding, eigen kweek, ...), waarbij ook rekening gehouden wordt met andere relevante criteria zoals duurzaamheid van het voedingspatroon, milieu-impact van het productieproces, maar ook andere aspecten gerealteerd aan gezondheid zoals bv. fysieke activiteit en psychologisch welzijn.

Bovendien lijkt een positieve boodschap (*'mogelijke gezondheidswinst door beter/ecologisch te eten'*) meer kans te maken op aanvaarding en bewustzijn, gezien het vermoeden leeft dat negatieve boodschappen over voeding tot verzadiging hebben geleid bij het algemene publiek. Om meer aansluiting te vinden bij het doelpubliek lijkt het bovendien zinvol om ook een zicht te krijgen op mogelijke drijfveren en motivatie van jongeren om te kiezen voor ecologische voeding. Hierover kunnen eventueel enkele vragen worden ingelast in de perceptievragenlijst. Hoewel voor de vragenlijst prioriteiten zullen moeten worden gesteld aangezien ook andere thema's moeten worden bevestigd.

Uitdagingen voor humane biomonitoring m.b.t. communicatie?

Om de boodschap van HBM in functie van preventief gezondheidsbeleid zo goed mogelijk af te stemmen op andere boodschappen en lopende informatiecampagnes, lijkt het aangewezen om de boodschap op voorhand af te toetsen bij betrokken actoren, waaronder de deelnemers aan dit rondetafelgesprek. De wetenschappelijke onderzoeksresultaten moeten daarbij uiteraard wel transparant blijven.

Een moeilijkheid bij HBM is echter dat het niet altijd eenvoudig is om milieu-gezondheidsrisico's te evalueren in termen van gezondheidkundige ernst. Algemeen erkende gezondheidkundige richtwaarden zijn immers niet altijd beschikbaar en andere referentiegegevens (zoals bv. een evolutie in de tijd) zijn steeds relatief. Ook het afwegen van deze risico's t.o.v. andere relevante criteria, zoals milieu-impact van het productieproces, is complex en vaak afhankelijk van een waardenoordeel. Voldoende duiding is dus steeds vereist. Verder wordt in de communicatie van de resultaten ook zo veel als mogelijk gerefereerd naar handelingsmogelijkheden om blootstelling te beperken.

Tot slot zal het een uitdaging zijn om specifieke doelgroepen zoals jongeren of sociaal-economisch kwetsbare groepen te bereiken met een boodschap over ecologische voeding. De uitdaging daarbij is om zo veel als mogelijk aansluiting te vinden bij de leefwereld van deze doelgroepen.

3. Integratie van kennis voor beleid

Gevraagd naar de kennisbasis voor beleid geven de aanwezigen aan dat er voorlopig te weinig wetenschappelijk bewijs is om de link tussen ecologische voeding en gezondheid te onderbouwen. Tegelijk wordt benadrukt dat regelgeving inzake voeding grotendeels op EU-niveau bepaald wordt en dat het steeds belangrijk is om risico's in een breder perspectief te plaatsen in functie van beleidsontwikkeling en sensibilisering.

Elementen uit de bespreking:

Voor risico-inschattingen van contaminanten in voeding wordt momenteel vooral beroep gedaan op monitoringsdata van het federaal voedselagentschap (FAVV) gecombineerd met voedselconsumptie-data (bv. uit de voedselconsumptiepeiling van WIV). De bestaande voedingstabellen zijn echter niet altijd voldoende gedetailleerd voor nicheproducten en verwerkte voeding. Het gebruik van HBM-data (interne blootstelling) is momenteel niet veelvoorkomend.

Er zijn daarbij wel verschillende grijze zones: niet alle contaminanten worden consequent gemeten (bv. NIEUWE CHEMISCHE STOFFEN) en de potentiële cumulatieve effecten van MENGSELS aan contaminanten zijn vaak niet goed gekend. Ook data over contaminanten in zelf geteelde voeding ontbreekt, aangezien hierop geen controle bestaat. Occasioneel worden wel metingen uitgevoerd in zelf geteelde voeding van particulieren, weliswaar vooral in het kader van milieuonderzoek. Tot slot is er ook weleens tegenspraak in wetenschappelijk onderzoek. Dit maakt het moeilijk om conclusies te trekken en te sensibiliseren.

Regelgeving m.b.t. voeding wordt grotendeels bepaald op EU-niveau. Hoewel bedrijven in de agro-voedingsketen ook zelfregulerend werken. Zie bv. de lastenboeken voor de bioteelt van CCBT. Een aanwezige benadrukt dat de biosector veel belang hecht aan het verbeteren van deze regels n.a.v. nieuwe inzichten. Dit geldt overigens niet alleen voor de bioteelt.

Tot slot geven verschillende aanwezigen aan dat het in functie van beleid en sensibilisering belangrijk is om risico's steeds in een breder perspectief te plaatsen en te vergelijken met andere risico's en voordelen. Wat is bv. het gezondheidsrisico van gewasbeschermers in vergelijking met de gezondheidsimpact van onvoldoende groente- en fruitconsumptie? Of hoe verhouden de risico's van eigen kweek zich t.o.v. andere gezondheidsvoordelen (bv. door fysieke activiteit en contact met de natuur)? Algemeen gesproken wordt aangenomen dat het vooral belangrijk is om gevarieerd en evenwichtig te eten. Communicatie n.a.v. specifiek onderzoek zou geen afbreuk mogen doen aan die algemene boodschap.

Welke rol kan humane biomonitoring spelen in het ontwikkelen van kennis voor beleid?

Gegevens over interne blootstelling (uit HBM-onderzoek) kunnen een interessante aanvulling zijn op metingen in voeding en voedselconsumptiepeilingen doordat het een accurater beeld geeft van de concentraties aan bepaalde stoffen die effectief in het lichaam terechtkomen. Bovendien kunnen verbanden met (vroegtijdige) gezondheidseffecten worden onderzocht op een directe manier. Er wordt ook volop werk gemaakt van methoden om effecten van

meervoudige blootstelling (**MENGSELS**) te analyseren en te interpreteren met behulp van HBM.

HBM biedt m.a.w. een geïntegreerde maat voor blootstelling (wat komt er via diverse bronnen en blootstellingsroutes terecht in het lichaam?) en kan inzicht bieden in de ernst van mogelijke gezondheidsrisico's door de relatie te onderzoeken met gezondheidseffecten en/of – indien beschikbaar – waarden voor blootstelling te vergelijken met eerder afgeleide gezondheidskundige norm(en) (bv. van de Wereldgezondheidsorganisatie).

Uitdagingen voor humane biomonitoring in functie van beleidsvertaling van de onderzoeksresultaten?

De keerzijde van het meten van interne blootstelling is echter dat het moeilijker is om op basis van HBM-resultaten inzicht te krijgen in (het relatieve belang van) mogelijke bronnen en blootstellingsroutes. Daarvoor blijven metingen in voeding – net als milieumetingen – beter geschikt. De combinatie van diverse meetmethoden biedt dus extra meewaarde.

De vraag van de aanwezigen tijdens het rondetafelgesprek om de resultaten voldoende te kaderen binnen de bredere context zal tot slot ter harte genomen worden. Het Steunpunt engageert zich er ook toe om de deelnemers aan het rondetafelgesprek en andere belanghebbende actoren te betrekken bij de interpretatie van de resultaten in functie van beleid.

Suggesties, mogelijke samenwerking en beleidsrelevantie

Naast een algemene verkenning van het thema ‘ecologische voeding en gezondheid’ en kennismaking met betrokken actoren, stond de doelstelling voorop om suggesties in te winnen voor HBM-onderzoek. We onderscheiden daarbij drie onderdelen: suggesties voor het onderzoek (of kennisontwikkeling in bredere zin), suggesties voor de communicatie, en – alvast vooruitdenkend – suggesties voor de beleidsdoorwerking van de onderzoeksresultaten. Wat hebben we hierover opgestoken?

A. Kennisontwikkeling

In eerste instantie bleek duidelijk uit de discussie dat een goede **conceptuele afbakening en focus van het onderzoek** noodzakelijk zal zijn, aangezien ‘ecologische voeding’ en de relatie met gezondheid een brede noemer is die vele ladingen dekt. Zoals aangegeven in dit verslag, zal in het kader van het HBM-onderzoek vooral aandacht gaan naar **biovoeding en eigen kweek in relatie tot blootstelling aan chemische stoffen en mogelijks (vroegtijdige) gezondheidseffecten**.

Concreet bleken ook termen als ‘**lokale teelt**’ of ‘**pesticide**’ dubbelzinnig of te negatief geframed. In de vragenlijsten voor de deelnemers en in de communicatie over het onderzoek wordt dus best voldoende **aandacht besteed aan woordkeuze en wordt indien nodig extra verduidelijking voorzien bij moeilijke termen of concepten die verschillend geïnterpreteerd kunnen worden**.

In functie van de analyse werd vervolgens aandacht gevraagd voor **patronen van ecologische levensstijl** die verder kijken dan enkel consumptie van biovoeding. Het vermoeden bestaat immers dat bepaalde gedragingen of kenmerken van een ecologische levensstijl samengaan en **potentieel een cumulatieve invloed hebben op blootstelling aan milieuvervuilende stoffen en gezondheid**. Het identificeren en analyseren van deze patronen vraagt echter een goede bevraging van diverse kenmerken en voldoende diversiteit in de studiepopulatie. Maar aangezien in het kader van dit onderzoek ook andere thema’s worden opgenomen die verband houden met (ecologische) levensstijl, zit er potentieel in dit voorstel.

Over de verdere voorbereiding en de opstart van het onderzoek zal nog worden teruggekoppeld met de deelnemers aan de ronde tafel, voor eventuele input en als klankbordgroep.

B. Communicatie

Ook voor de communicatie over het onderzoek werd gevraagd om voldoende te **nuanceren welke aspecten werden onderzocht en specifieke risico’s steeds te kaderen binnen een bredere context**. Verder werd ook gesuggereerd om voorkeur te geven aan een **positieve focus** aangezien de vrees bestaat dat het algemene publiek verzadigd is met negatieve berichtgeving over voeding. De aanwezigen lijken het er over eens dat de algemene boodschap over voeding zou moeten zijn dat het belangrijk is om gevarieerd en evenwichtig te eten en dat communicatie over specifieke onderzoeksresultaten geen afbreuk zou mogen doen aan die algemene boodschap.

Samengevat: indien uit het onderzoek zou blijken dat ecologische voeding ook gezonder is, kan dit een aanvulling zijn op de bestaande boodschappen die worden verspreid, o.a. vanuit het preventieve gezondheidsbeleid. Indien – integendeel – bepaalde risico’s worden vastgesteld, is het toch ook

belangrijk om oog te hebben voor eventuele voordelen en andere risico's die een andere kant van het verhaal kunnen belichten.

Ondanks het feit dat communiceren over voeding een hele uitdaging blijkt te zijn, werd door de aanwezigen benadrukt dat er **nood is aan een groter bewustzijn**, of zelfs een 'heropvoeding' van de consument, m.b.t. (ecologische) voeding. Niet enkel in functie van individuele gedragsverandering, maar ook als hefboom voor beleid.

Over de communicatiestrategie en –planning van het Steunpunt Milieu en Gezondheid wordt steeds op voorhand overleg georganiseerd met betrokken actoren. De algemene krijtlijnen hiervoor staan beschreven in de 'spelregels rond risicocommunicatie' van het Steunpunt, te raadplegen op de website. De communicatie van de onderzoeksresultaten is voorzien in het najaar van 2019.

C. Beleidsdoorwerking

De **mate waarin (ecologische) voeding kan bijdragen tot een verminderde blootstelling aan chemische stoffen en de mogelijke gezondheidswinst daarvan**, is tot op heden weinig wetenschappelijk onderbouwd. De potentiële meerwaarde van HBM zit dan ook in het belichten van dit deelaspect, specifiek voor dit onderzoek toegespitst op biovoeding en eigen kweek. HBM heeft bovendien het voordeel dat interne blootstelling wordt gemeten (een **integrale maat voor blootstelling** aan chemische stoffen) en dat de **relatie met gezondheidseffecten** op een directe manier kan worden onderzocht. Ook het potentieel van HBM voor het inschatten van gezondheidseffecten ten gevolge van een mengsel aan chemische stoffen wordt verder ontwikkeld.

Dergelijke inzichten zouden een impuls kunnen geven voor **gerichtere regelgeving** (weliswaar vooral op EU-niveau), maar ook voor **innovaties** en het **aanscherpen van de zelfregulering** voor de agrovoedingsketen waaronder de land- en tuinbouw, waarbinnen aandacht is voor ecologische alternatieven.

Andere relevante beleidsinstrumenten die tijdens het rondetafelgesprek ter sprake kwamen en waarvoor HBM-resultaten een meerwaarde zouden kunnen betekenen, zijn **informatie en sensibiliseringscampagnes** en het beleid inzake **etikettering, certificaten en labeling**.

Voor de interpretatie en beleidsvertaling van HBM-onderzoeksresultaten ontwikkelde het Steunpunt Milieu en Gezondheid een gestructureerde en participatieve procedure, met name 'het faseplan'. De ambitie van het faseplan is om samen met diverse betrokkenen en belanghebbenden te komen tot wetenschappelijk onderbouwde en maatschappelijk getoetste beleidsaanbevelingen en acties, in aanvulling op het reeds lopende beleid. Ook voor de toekomstige campagnes zal een faseplan worden opgestart. Dit zal vooral gebeuren in 2020, na bekendmaking van de resultaten, maar ook in tussentijd kan voorbereidend overleg worden opgezet (zoals tijdens deze ronde tafel ook reeds werd vooruitgedacht aan mogelijke beleidsrelevantie).

Referenties

Bel, S. (2015) *Biologische voeding*, in: Lebacqz, T. En Teppers, E. (ed.) *Voedselconsumptiepeiling 2014-2015*, rapport 1, WIV-ISP, Brussel.

Brantsæter, A. L., Torjusen, H., Meltzer, H. M., Papadopoulou, E., Hoppin, J. A., Alexander, J., Lieblein, G., Roos, G., Holten, J. M., Swartz, J. and Haugen, M. (2015) *Organic Food Consumption during Pregnancy and Hypospadias and Cryptorchidism at Birth: The Norwegian Mother and Child Cohort Study (MoBa)*. *Environ. Health Perspect.*

IPSOS (2012) *Milieuverantwoorde consumptie: Monitoring perceptie en maatschappelijk gedrag*, door Ipsos marketing, in opdracht van de Vlaamse overheid, departement Leefmilieu, Natuur en Energie.

Samborski, V. en Van Bellegem, L. (2016) *De Biologische Landbouw in Vlaanderen, Stand van zaken 2015*, Departement Landbouw en Visserij en VLAM, Vlaamse overheid.

Serrano, S. E., Karr, C. J., Seixas, N. S., Nguyen, R. H. N., Barrett, E. S., Janssen, S., Redmon, B., Swan, S. H. and Sathyanarayana, S. (2014) *Dietary phthalate exposure in pregnant women and the impact of consumer practices*. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 11, 6193–215.

Bijlage: woordenwolke + aanvullingen

